

ભારતમાં સૂક્ષ્મ, લઘુ અને મધ્યમ કદના એકમો

Kaloliya Jalpan Bharatkumar
Assistant Teacher
Mankuva Kumar Primary Shala, Mankuva (Kachchh)
Subject: Accountt

મજબૂત ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રનું નિર્માણ કરવાની બાબત દેશનું શાસન કરનાર અને દેશ માટે નીતિ ઘડનારા સમુદાય માટે ઉચ્ચ અગ્રતા ધરાવે છે. ઉદ્યોગો આંતરિક વપરાશ અને નિકાસ માટે માલસામાન તો પૂરો પાડે જ છે, પણ સાથે સાથે દેશના યુવાનોને રોજગારી આપવામાં સર્વોચ્ચ ભૂમિકા બજાવે છે. જીડીપીની અને ઔદ્યોગિક વૃદ્ધિની વાત કરીએ ત્યારે આયર્ન અને સ્ટીલ, મોટર કાર, ઇલેક્ટ્રોનિક્સની ચીજોનું ઉત્પાદન કરતા મોટા એકમો ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત થાય છે, પરંતુ લઘુ ઉદ્યોગોનું એક ક્ષેત્ર એવું છે કે જે ચીજવસ્તુઓના ઉત્પાદનમાં અને રોજગાર નિર્માણ બંનેમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. તે અર્થશાસ્ત્રીઓ અને નીતિ ઘડનારા સમુદાયની નજરથી છૂપું રહેલ છે. આ સૂક્ષ્મ, લઘુ અને મધ્યમ કદના ઉદ્યોગોનું ક્ષેત્ર છે.

ભારતમાં MSME ક્ષેત્ર અંદાજે ૧૧ કરોડ લોકોને રોજગારી આપે છે અને જીડીપીમાં તેનું પ્રદાન અંદાજે ૧૭ ટકા જેટલું છે. આપને તમામ પ્રસંગોએ પહેરીએ છીએ તેવા ખાદીના ફૂર્તા જેવી પ્રોડક્ટ્સથી માંડીને મધ અને શણ જેવી ઘણી ચીજો ઔદ્યોગિક ઉત્પાદનમાં વપરાય છે, જે બધાનું આ ક્ષેત્રમાં ઉત્પાદન થાય છે. આમ છતાં આ સેક્ટર સમયસર ધિરાણની ઉપબ્ધિ, માળખાગત સુવિધાઓનો અભાવ, અપગ્રેડેશન માટે ટેકનોલોજી મેળવવાની મુશ્કેલી તથા કુશળ માનવ બળ સમયસર મેળવવામાં તથા માર્કેટિંગની સુવિધાઓ વગેરે માટે ઘણાં પડકારોનો સામનો કરી રહ્યું છે. આ સેક્ટરને પડોસી દેશોની સ્પર્ધાનો અને ખાશ કરીને ચીન કે જે પ્રોડક્ટ્સનું 'ડમ્પીંગ' કરી રહ્યું છે તેની સ્પર્ધાનો સામનો સર્વો પડે છે. તેને પરિણામે ઘણાં સ્થાનિક એકમો ખોટ કરી રહ્યા છે.

આ સમસ્યા હાલ કરવા માટે સરકારે આ સેક્ટરને ક્રેડિટ ગેરંટી ફંડ સ્કીમ હેઠળ આવરી લીધું છે અને મળવાપાત્ર ધિરાણની મર્યાદા રૂ. ૧ કરોડ થી વધારીને રૂ. ૨ કરોડ કરી છે.

સૂક્ષ્મ, લઘુ અને મધ્યમ એટલે કે જેને MSME સેક્ટર તરીકે ઓળખવામાં આવી રહ્યું છે, તેને દુનિયાભરમાં એકંદરે ઘગથ્યું ઉત્પાદન માં મહત્વનું યોગદાન આપનારા પરિબળ તરીકે અને આર્થિક વૃદ્ધિના ઉદ્દીપક તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

ભારતીય સંદર્ભ

ભારતના આર્થિક સંદર્ભથી MSME સેક્ટર તપાસીએ તો આ ક્ષેત્ર વ્યુહાત્મક રીતે ખુબજ મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. દેશના અંદાજે ૮૦ ટકા જેટલા ઔદ્યોગિક એકમો આ ક્ષેત્રમાં આવેલા છે અને ભારતના માનવબળના ૪૦ ટકા લોકોને આ ક્ષેત્ર રોજગારી પૂરી પાડે છે. આ ક્ષેત્ર ૮,૦૦૦ થી વધુ પ્રોડક્ટ્સનું ઉત્પાદન કરે છે, જેમાં પરંપરાગત ચીજોથી માંડીને ચોક્સી પૂર્ણ હાઇટેક ચીજોનો પણ સમાવેશ થાય છે. ભારતનું અર્થતંત્ર જ્યારે સતત વૃદ્ધિના વણાંક તરફ આગળ વધી રહ્યું છે ત્યારે MSME સેક્ટર વર્ષ ૨૦૨૫ સુધીમાં ૫ ટ્રિલિયન ડોલરનું અર્થતંત્ર બને તેવી સંભાવના છે અને આ કારણે જ આ ક્ષેત્રનો વિકાસ અત્યંત મહત્વનો બની ગયો છે. આ

રીતે સમગ્ર MSME તંત્ર વ્યવસ્થા સરકાર માટે અગ્રતા ધરાવતો વિષય બની રહ્યું છે. આ બાબત અંદાજપત્રિય ફાલાવાનીઓમાં સૂક્ષ્મ, લઘુ અને મધ્યમ એકમોના ક્ષેત્રને ગયા વર્ષના રૂ. ૩,૪૬૫ કરોડની ફાળવણીની તુલનામાં રૂ. ૬,૪૮૨ કરોડ જેટલી ઊંચી ફાળવણી કરાઈ છે તેના પરથી જણાઈ આવે છે.

MSME ક્ષેત્રની મજબૂતી

આ ક્ષેત્રમાં વૃદ્ધિ માટેની આંતરિક ક્ષમતા ઘણી હોવા છતાં અનેક પડકારો પણ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. દા.ત. સમયસર ધિરાણની ઉપલબ્ધી, માળખાગત સુવિધાઓની ઉણપ, જરી-પુરાણી ટેકનોલોજી, બજાર અને કુશળ માનવબળની અપૂરતી ઉપલબ્ધી. આ બધાં એવા પડકારો છે કે જેનો આ ક્ષેત્ર સામનો કરી રહ્યું છે. આ ઉપરાંત ચીન, ઇન્ડોનેશિયા, ફિલિપાઈન્સ અને થાઇલેન્ડ જેવા પાડોશી દેશોની વધતી જતી સ્પર્ધાને કારણે આ ક્ષેત્ર માટે વૈશ્વિક સ્તરે સ્પર્ધાત્મક બનવાના હેતુથી મજબૂત વ્યૂહરચનાઓ અપનાવવાનું આવશ્યક બની રહ્યું છે. આથી જ 'મેક ઇન ઇન્ડિયા', 'ડિજિટલ ઇન્ડિયા', 'સ્ટાર્ટ અપ ઇન્ડિયા', અને 'સ્કિલ ઇન્ડિયા' જેવી અનેક પ્રકારની પહેલ આ ક્ષેત્રના સમગ્રલક્ષી વિકાસ માટે હાથ ધરવામાં આવી છે. મેન્યુફેક્ચરિંગ સેક્ટરનું ભારતની એકંદર જીડીપીમાં યોગદાન, જે હાલમાં ૧૬ થી ૧૭ ટકા જેટલું છે તે વધીને ૨૫ ટકા સુધી પહોંચે અને વર્ષ ૨૦૨૨ સુધીમાં વધુ ૧૦૦ મિલિયન નોકરીઓ ઉભી થાય તેવા આયોજનથી પગલા લેવાઈ રહ્યા છે.

ટેકનોલોજી ને મહત્વ

મંત્રાલય દેશભારમાં ૧૮ ટુલ રૂમ્સ અને ટેકનોલોજી ડેવલપમેન્ટ સેન્ટર્સ મારફતે ઉચ્ચ પ્રકારના કૌશલ્ય અને ટેકનિકલ સહયોગ પૂરો પાડવા તરફ ધ્યાન આપી રહ્યું છે. આ ઉપરાંત હયાત સેન્ટરો ને અપગ્રેડ કરવા માટે TCSP હેઠળ ૧૫ નવા ટેકનોલોજી સેન્ટર્સ શરૂ કરનારા છે. MSME ક્ષેત્રની એકંદરે ઉત્પાદકતામાં સુધારો કરવા માટે વિશ્વ બેંક પાસેથી રૂ. ૨૨૦૦ કરોડનું ભંડોળ મેળવવામાં આવ્યું છે. વધુમાં કેડીટ સાથે જોડાયેલી કેપિટલ સબસિડી યોજના દ્વારા પણ માઈક્રો અને લઘુ કક્ષાના એકમોમાં અપગ્રેડેશન હાથ ધરવા માટે સહયોગ પૂરો પાડવામાં આવી રહ્યો છે. આ યોજના દ્વારા મહત્તમ રૂ. ૧૫,૦૦,૦૦૦ નિ મર્યાદામાં ૧૫ ટકા જેટલી સીધી સબસિડી, પ્લાન્ટ અને મશીનરીના આધુનિકીકરણ માટે પૂરી પાડવામાં આવે છે. આ યોજના હેઠળ જૂન ૨૦૧૭ની સ્થિતિએ ૧૨૯૩ માઈક્રો અને લઘુ કાદના એકમો માટે રૂ. ૭૮.૬૮ કરોડની કુલ રકમ છૂટી કરવામાં આવી હતી.

નવા બજારો ની ઉપલબ્ધિ

સરકાર દ્વારા MSME ના વર્તમાન બજારનું કદ વિસ્તારવા તથા મજબૂત કરવા પરસ્પરના સંબંધો પર આધારિત એકંદર ધ્યેય નક્કી કરવામાં આવ્યાં છે એવી દરખાસ્ત પણ કરવામાં આવી છે. કે સૂક્ષ્મ અને લઘુ એકમો ના વિવિધ મંત્રાલયો અને વિભાગો, જાહેર ખરીદીની નીતિના હિસ્સા તરીકે MSE ઓર્ડર ૨૦૧૨ હેઠળ તેમની ખરીદી ના ૨૦ ટકા જેટલો માલ સમાન અને સર્વિસીસ આ ક્ષેત્રના એકમો પાસેથી મેળવે. આ નીતિમાં સૂક્ષ્મ અને લઘુ એકમો તરફ ધ્યાન તો કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું જ છે, પણ સાથે સાથે અનુસૂચિત જાતી અને અનુસૂચિત જનજાતિ ના ઉદ્યોગસાહસિકો જાહેર ખરીદી ના બજારમાં સામેલ થઈ શકે તે માટે પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવ્યા છે. આથી અનુસૂચિત જાતી અને અનુસૂચિત જનજાતિના ઉદ્યોગસાહસિકોની માલિકીના MSME પાસેથી ખરીદીનો ૪ ટકાનો પેટા લક્ષ્યાંક પણ નક્કી કરવામાં આવ્યો છે. વધુમાં, સામાજિક જૂથ તરીકે MSME ક્ષેત્રનું વિશ્લેષણ કરતાં એવું જાણવા મળે છે કે અનુસૂચિત જાતી અને અનુસૂચિત જનજાતિની માલિકી

ધરાવતા એકમોની અલાયદી સમસ્યાઓ છે. આથી આ લક્ષ્યાંક હાશલ કરવા અને અનુસૂચિત જાતી અને અનુસૂચિત જનજાતિ માં ઉદ્યોગસહસીકતાનીની સંસ્કૃતિ ને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે માન. પ્રધાન મંત્રીશ્રી દ્વારા તા. ૧૮ ઓક્ટોબર, ૨૦૧૬ ના રોજ રૂ. ૪૯૦ કરોડ ના ખર્ચે એક રાષ્ટ્રીય SC - ST Hub (NSSH) ની યોજના રજૂ કરવામાં આવી છે.

SME પ્રભાગ યોજનાઓ

૧. આંતરરાષ્ટ્રીય સહકાર

૨. તાલીમ સંસ્થાઓને સહાય (એટીઆઈ)

૩. માર્કેટિંગ સહાયતા

ડેવલોપમેન્ટ કમિશ્નર (ડીસી એમએસએમઇ) યોજનાઓ

૧. ધિરાણ બાહેધરી

૨. તકનીક આધુનિકરણ માટે ધિરાણ સંકલિત ધિરાણ સબસિડી

૩. આઇએસઓ ૯૦૦૦ - આઇએસઓ ૧૪૦૦૧ પ્રમાણિકારણ વળતર

૪. સૂક્ષ્મ અને લઘુ સાહસો સમૂહ વિકાસ કાર્યક્રમ

૫. સૂક્ષ્મ ધિરાણ કાર્યક્રમ

૬. એમએસએમઇ બજાર વિકાસ સહાયતા

૭. રાષ્ટ્રીય પુરસ્કાર (વ્યક્તિગત એમએસઈ)

૮. રાષ્ટ્રીય ઉત્પાદન સ્પર્ધાત્મક કાર્યક્રમ

એનએસઆઈસી યોજનાઓ

૧. કાર્યક્ષમતા અને ધિરાણ રેટિંગ

૨. બેંક ધિરાણ સુવિધા

૩. કાચી સામગ્રીની સહાયતા

૪. સિંગલ પોઇન્ટ નોંધણી

૫. માહિતીપ્રદ સેવાઓ

૬. માર્કેટિંગ માહિતી સેવાઓના કરાર

૭. બીલમાં વળતર

૮. એનએસઆઈસી માળખું

એઆરઆઈ પ્રભાગ યોજના

૧. વડાપ્રધાન રોજગારી સર્જન કાર્યક્રમ

૨. ખાદી કલાકાર માટે જનશ્રી વીમા યોજના

૩. બજાર વિકાસ સહાયતા

૪. વિજ્ઞાન અને તકનીકી યોજના

૫. શણ વિકાસ કાર્યક્રમ

૬. શણ ઉદ્યમી યોજના

૭. આશા (સાહસિકતા અને કૃષિ - ઉદ્યોગના પ્રોત્સાહન માટે યોજના)

૮. પરંપરાગત ઉદ્યોગોના પુનઃસર્જન માટે ભંડોળની સુધારેલી યોજના

એનઆઈ – એમએસએમઈની ભૂમિકા

વાસ્તવિક રીતે એનઆઈ – એમએસએમઈની રચના ૧૯૬૦માં ભરત સરકારના ઉદ્યોગ અને વાણિજ્ય મંત્રાલય હેઠળ એક વિભાગ તરીકે કેન્દ્રિય ઔદ્યોગિક વિસ્તરણ તાલીમ સંસ્થા તરીકે થઈ હતી. તે સમયે ધીમી અને અવરોધરૂપ વહીવટી નિયંત્રણો અને પ્રક્રિયાઓમાંથી તેને મુક્ત રાખવાનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો, જેથી લઘુ સાહસોના પ્રોત્સાહન માટે તે સંસ્થા ચાવીરૂપ ભૂમિકા અદા કરી શકે. આથી, તે સંસ્થાને ૧૯૬૨માં હૈદરાબાદ ખસેડવામાં આવી હતી અને તેને લઘુ ઉદ્યોગ વિસ્તરણ તાલીમ સંસ્થા નવું નામ અપાયું હતું. બાદમાં બે દાયકાથી પણ વધુ સમય માટે તેને એસએઈઈટી તરીકે ઓળખવામાં આવતી હતી અને ભરત સરકાર દ્વારા નિયુક્ત ગવર્નિંગ કાઉન્સિલ દ્વારા સંચાલન કરવામાં આવતું હતું. બાદમાં રાષ્ટ્રીય સ્તરે ખ્યાતી પ્રાપ્ત કાર્ય બાદ તેનું નામ બદલીને એનઆઈ – એસઆઈઈટી કરવામાં આવ્યું અને બાદમાં સૂક્ષ્મ, લઘુ અને માધ્યમ સાહસોના મંત્રાલયની દેખરેખ હેઠળ કેન્દ્રસ્થ તાલીમ, સંશોધન અને સલાહકારી પાંખ તરીકે ૨૦૦૭ પછી તેનું નામ બદલીને એનઆઈ – એમએસએમઈ સર્વમાં આવ્યું. જોકે કેન્દ્રસ્થ સંસ્થા હોવા છતાં એનઆઈ – એમએસએમઈ હજુ પણ સ્વાયત્તા અને નાણાકીય સ્વનિર્ભરતા ભોગવે છે.

સીએફટીસી (કોમનવેલ્થ ફંડ ફોર ટેકનિકલ કો-ઓપરેશન), યુનેસ્કો, યુએનડીપી (યુનાઈટેડ નેશન્સ ડેવલોપમેન્ટ પ્રોગ્રામ), ફોર્ડ ફાઉન્ડેશન, જર્મનીનું જીટીએડ, યુએસએઆઈડી (યુનાઈટેડ સ્ટેટ એજન્સી ફોર ઇન્ટરનેશનલ ડેવલોપમેન્ટ અને આઈએલઓ (ઇન્ટરનેશનલ લેબર ઓર્ગેનાઈઝેશન) જેવી અનેક આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ સાથે એનઆઈ – એમએસએમઈનું લાભદાયક જોડાણ ધરાવે છે. તે જુદી જુદી રાજ્ય સરકારો અને કેન્દ્ર સરકારોના મંત્રાલયોમાં એમએસએમઈ ક્ષેત્ર, આંતર કૌશલ અને કૌશલ્ય વર્ધન વગેરે જેવી બાબતો માટે વિવિધ પ્રકારની સલાહકારી સેવાઓ ઉપલબ્ધ કરાવી રહી છે.

કાર્યકારી આયામ

- ઉદ્યોગ સાહસિકતા
- સમૂહ વિકાસ
- કૌશલ્ય વિકાસસૂક્ષ્મ ધિરાણ
- વેપાર વિકાસ સેવા
- પેટા – ક્ષેત્ર વિકાસ

ગુણવત્તા પ્રમાણપત્ર યોજના

આ કાર્યક્રમ હેઠળ ૧૦ યોજનો તૈયાર કરવામાં આવી છે, જેમાં એસએમએસ માટે આઈસીટીના પ્રમોશન, મીની ટૂલ રૂમ, ડીઝાઇન ક્લિનિક્સ અને માર્કેટિંગ સહાય નો સમાવેશ થાય છે.

એમએસએમઈસને ટેકનોલીજી અને ગુણવત્તા સુધાર સહાય

આ યોજના ઉત્પાદન ખર્ચ ઘટાડવા અને સ્વચ્છ વિકાસ વ્યવસ્થા અપનાવવા માટે ઉત્પાદન એકમોમાં energy efficient ટેકનોલીજીના ઉપયોગની ભલામણ કરે છે.

ઝેડ (ઝીરો ડિફેક્ટ ઝેરો ઇફેક્ટ) પ્રમાણપત્ર યોજનામાં એમએસએમઈસને નાણાકીય સહાય

આ યોજના ક્વોલિટી ટુલ્સ અને energy efficient ઉત્પાદન પ્રક્રિયા અપનાવીને એમએસએમઈસ માં ઝીરો ડિફેક્ટ ઉત્પાદન માટે ઇકોસિસ્ટમ વિકસાવવા પ્રોત્સાહિત કરે છે. આ યોજના મેક ઇન ઇન્ડિયા અભિયાનને પણ સહાય કરે છે. આ યોજના હેઠળ એમએસએમઈસએ કોન્ટ્રાક્ટ મેળવવા માટે સુવર્ણ, રજત અને કાંસ્ય ગુણવત્તા પ્રમાણપત્ર મેળવવા સ્પર્ધા કરવાની રહે છે. આ યોજનાનો આશય એમએસએમઈસને સ્વચ્છ ટેકનોલોજીના ઉપયોગથી ઉચ્ચ ગુણવત્તાપૂર્ણ ઉત્પાદનો પુરા પાડવા માટે તૈયાર કરવાનો છે. ઝેડ પ્રમાણપત્ર માટે હાથ ધરવામાં આવતી પ્રવૃત્તિઓ માટે એમએસએમઈસને નાણાકીય સહાય પૂરી પાડવામાં આવે છે, જેમાં કન્સલ્ટન્ટ્સ દ્વારા એમએસએમઈસના રેટીંગમાં સુધારા માટે મૂલ્યાંકન / રેટિંગ, ગેપ વિશ્લેષણ, હેન્ડ હોલ્ડીંગ અને કન્સલ્ટન્ટ્સનો સમાવેશ થાય છે. ઝેડ મેચ્યોરિટી એસેસમેન્ટ મોડેલ હેઠળ ઝેડ રેટિંગ માટે વધુ ૫૦ માપદંડો છે અને ઝેડ ડિફેન્સ રેટિંગ માટે વધુ ૨૫ માપદંડો છે. ઝેડના અમલ માટે ક્વોલિટી કાઉન્સિલ ઓફ ઇન્ડિયા ની નેશનલ મોનિટરીંગ યુનિટ તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવી છે, ક્યુસીઆઈનો આશય ઝેડ યોજના હેઠળ કાંસ્ય સ્તર સાથે ઓછામાં ઓછા ૨૨,૦૦૦ એમએસએમઈસને પ્રમાણિત કરવાનો છે. ક્યુસીઆઈએ સરકાર અને ઉદ્યોગ સાથે સંયુક્ત રીતે એક નેશનલ એકેડીશન સ્ટ્રક્ચરની સ્થાપના કરી છે અને માપદંડોને પ્રોત્સાહન આપે છે.

સમાપન

ભારત ના વિકસતા અર્થતંત્રને વેગ આપવા અને રોજગારીની તકો નું સર્જન કરવા માટે આ સૂક્ષ્મ, લઘુ અને માધ્યમ ઉદ્યોગો જ પાયાનું કામ કરી સકે છે. આ વાત ને ધ્યાન પર લઈ સરકારે ખૂબ મહત્વના નિર્ણયો દ્વારા તેમને પ્રોત્સાહન આપ્યું છે. નજીક ના ભવિષ્યમાં આ પગલાની આશરો જોવા મળશે.

સંદર્ભો:

- સૂક્ષ્મ, લઘુ અને માધ્યમ કાળના એકમો (M/o MSME) ૨૦૧૬-૧૭ નો વાર્ષિક અહેવાલ
- મોર્ગન સ્ટેન્લી દ્વારા Next India અંગે અભ્યાસ લેખ
- સંગીતા શર્માનું Entrepreneurship વિકાસ અંગેનું પુસ્તક
- પત્ર સૂચના કાર્યાલય, ભારત સરકાર અને અન્ય અખબારી યાદીઓ અને લેખો
- નેશનલ મેન્યુફેક્ચરિંગ પોલિસી અને જાહેર ખરીદી નીતિ, MSE order 2012
- ભારત સરકારના માઈક્રો, લઘુ અને માધ્યમ કાળના એકમોની વેબસાઈટ